

ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА З УЧНЕМ ЯК ОЗНАКА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Важлива роль емоцій і почуттів підкреслювалася як стародавніми мислителями (Геракліт, Марк Аврелій, Платон, Піфагор, та ін.), так і сучасними філософами, психологами та педагогами (У.Джеймс, К.Ізард, В.П.Зінченко, І.А.Зязюн, В.А.Татенко та ін.). Позитивні емоції радості, щастя, а також і негативні (образа, гнів) в усі часи ставали предметом вивчення людини в її цілісності.

Найдавніші настанови щодо керування емоціями та почуттями знаходимо у Патанджалі. Стародавній філософ, лікар, просвітник і засновник всесвітньо відомої йогічної школи вважав, що людина має прагнути до культивування трьох основних емоційних станів: радості, співчуття та доброзичливості.

«Я побачив, що немає більше блага, ніж радити своїм справам...» - каже мудрий цар Соломон [8, с.101].

«В одному шукай радості та заспокоєння: в тому, щоб від однієї загальнокорисної справи переходити до іншої» - підтримує цю думку Марк Аврелій [4, с.43].

«Зроблена справа радує, але не задовольняє. Завжди здається, що потрібно було зробити більше» - неначе крізь віки дискутує з ними Л.М.Толстой та підтримує цінність позитивних почуттів: «Життя повинно і може бути нескінченою радістю» [9, с.186].

У стародавній філософській літературі знаходимо чимало порад щодо керування власними емоційними станами:

«Не женися за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому» - попереджає Піфагор[8, с.186].

«Найкращий спосіб захиститися від образи – не наслідувати того, хто ображає – радить Марк Аврелій [4, с.43].

«З гнівом боротися важко: за все, що він хоче, платиш життям» - застерігає Геракліт Ефесьський [8, с.58].

Здавалося б, за багато століть, протягом яких людство вивчає власний емоційний світ, воно мало б досягнути певної емоційної досконалості, однак сучасна людина й досі залишається, нерідко, безпорадною перед хвилями емоцій, почуттів та настроїв.

Мета поданої статті полягає у розкритті психологічного змісту емоційного компоненту взаємодії педагога з учнем, розширенні традиційних уявлень про спектр емоційно-почуттєвих станів особистості.

За сучасними психологічними уявленнями емоції – «це особливий клас психічних процесів і станів (людини та тварин), пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами та відображуючих у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху та ін.) значущі діючі на індивіда явища і ситуації для забезпечення його життєдіяльності. Емоції слугують одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, які спрямовані на задоволення актуальних потреб» [1, с.760].

За визначенням, поданим Г.С.Костюком, емоції та почуття розглядають як «різноманітні переживання людини, в яких відображається хід її життєвих взаємовідношень із зовнішнім світом і іншими людьми» [6, с.334].

Вищим продуктом розвитку емоцій вважають почуття. Так, короткочасна емоція подиву може трансформуватися у почуття зацікавленості, а надалі – у стійкий інтерес. Емоції людини можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими і конфлікт між ними, як правило, є причиною неврозів.

Емоційно-почуттєва взаємодія педагога з учнем є процесом генерації та підтримки певних спільних (або ж відмінних) емоційних станів, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

Безумовно, педагог з високим рівнем духовної культури має розвинену здатність контролювати власні емоційні стани та допомагає в цьому процесі

учням, емоційно позитивно впливає на вихованців, залучаючи їх до вищих людських емоцій і переживань.

Для виявлення особливостей розвиненості емоційного компоненту взаємодії педагогів з учнями нами була розроблена спеціальна анкета, яка містила такі запитання:

1. Скільки емоцій Ви проявляєте, як правило, у процесі взаємодії з учнями?
2. Перелічіть, будь-ласка, їх у порядку частоти проявів.
3. Які емоції Ви активізуєте в учнів у процесі навчання?
4. Якими засобами Ви це робите?
5. Яким чином Ви керуєте власними емоційно-почуттєвими станами?
6. Як Ви керуєте емоційно-почуттєвими станами учнів?
7. Які фрази Ви найчастіше використовуєте на уроці?

Обробка результатів анкетування показала, передусім, незначну обізнаність педагогів з власною емоційною сферою. Більшість з них назвало 5-6 емоцій та почуттів, які проявлялися ними на уроці. Найтипівіші - спокій, зосередженість, доброзичливість.

Серед емоцій і почуттів, які вчителі намагалися активувати у школярів, були почуття відповідальності, стан зосередженості, іноді – радість і сором.

Основним засобом впливу було визначено слово вчителя і набагато рідше – особистий приклад. Відповідаючи на запитання №5 та №6, педагоги зазнали найбільших труднощів. Лише деякі з них зазначили, що використовують фізичні та дихальні вправи, методи інтелектуалізації та усвідомлення емоцій тощо.

Використовуючи наведені в анкетах типові фрази вчителя, ми розподілили їх на ті, які активізують позитивні та негативні емоційно-почуттєві стани (табл. 2 і табл. 3).

Таблиця 2.

Приклад активізації позитивних інтелектуально-творчих

емоційно-почуттєвих станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
Добрий день, діти.	Врівноваженість, спокій
Сьогоднішня тема є незвичайною.	Здивування
Можливо, ми разом зможемо віднайти ще не відкриті закономірності?	Сумнів
Чи замислювалися ви над тим. . .	Інтерес
Я вірю, що разом ми зможемо. . .	Ентузіазм
Спробуйте мислити глибше, відкиньте все звичне, подолайте стереотипи!	Зосередженість
Ми стоїмо на порозі відкриття! Кожна ваша відповідь наближає нас до істини!	Передчуття
Ось вона, потрібна нам думка (результат)! Це саме те, що ми шукали!	Осяяння, інсайт
Тепер ми це знаємо і можемо використовувати!	Впевненість
Які ви молодці! Ваш клас унікальний!	Натхнення

Таблиця 3.

Приклад активізації негативних духовно-моральних емоційно-почуттєвих станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
А, це знову ваш клас. . .	Неприязнь
Чому всі проблеми пов'язані з вашим класом?	Тривога
Можливо, ви не дуже стараєтесь?	Провина
Ми вивчаємо дуже прості теми, які ви ніяк не можете зрозуміти. . .	Сором
Мені, звичайно, байдуже. . .	Нехтування
Чи це клас у вас такий. . . Не знаю. . .	Приниження
Хоч зі школи тікай. . .	Зловтіха
Дивіться, як я легко це роблю, а ви. . .	Заздрість
Але нічого, скоро іспити. . . Поклали зошити на край парти!	Страх
Сідай, два. Хочу завтра побачити твоїх батьків. Готуйся. . .	Самотність, відчай

Ознайомлення педагогів з впливом типових педагогічних фраз на емоційні стани учнів відкриває можливості психологічно грамотно будувати взаємодію з дітьми.

Слід зазначити, що незнання власного внутрішнього світу є причиною низької здатності до керування емоційно-почуттєвими станами та невміння передавати свої емоційні стани іншим, створювати та підтримувати певну емоційну атмосферу в колективі. Зрозуміло, що відповідні здатності та вміння є надзвичайно важливими саме у професії педагога, який організовує взаємодію учнів, студентів. Зважаючи на це, для покращення обізнаності педагогічних працівників з емоційно-почуттєвими станами особистості було розроблено перелік найбільш відомих емоцій і почуттів, що подані в табл.1. До таблиці увійшли найбільш вживані характеристики, що описують афективну сферу особистості до яких можна вживати слово «емоція», «почуття», «особистісний стан».

Ознайомлення з наведеним переліком руйнує стереотипи щодо обмеженості емоційного реагування людини та розкриває перед педагогом перспективи розширення власного репертуару педагогічних сценаріїв. Використовуючи наведений перелік, доцільно залучати педагогічний персонал до тренінгових вправ, спрямованих на розвиток здатності керування власними емоційно-почуттєвими станами, навичок позитивного емоційного реагування, створення сприятливої емоційної атмосфери у взаємодії з учнями, коли і педагог, і вихованці переживають одні й ті ж самі почуття, що унеможлиблює емоційний дисонанс.

Таким чином розвиток емоційної складової духовної культури педагога має здійснюватися не тільки через розширення уявлень про спектр людських емоцій, але й завдяки оволодінню практичними навичками емоційної саморегуляції.

Таблиця 1.

Перелік типових емоційно-почуттєвих станів особистості

1. Азарг	46. Горе	91. Зневага	135. Обожнення	180. Розчарування
2. Активність	47. Гумор	92. Зняжковість	136. Образа	181. Розчулення
3. Апагія	48. Дисгармонія	93. Зосередженість	137. Обурення	182. Самотність
4. Безпека	49. Дисонанс	94. Зневіра	138. Огида	183. Сарказм
5. Безтурботність	50. Доброзичливість	95. Інсайт	139. Острах	184. Свобода
6. Бадьорість	51. Доброта	96. Інтерес	140. Осяяння	185. Святковість
7. Байдужість	52. Довіра	97. Іронія	141. Ошелешеність	186. Симпатія
8. Беззахисність	53. Допитливість	98. Краса	142. Патріотизм	187. Скорбота
9. Безпека	54. Досада	99. Лагідність	143. Перевага	188. Слава
10. Безпорадність	55. Дружба	100. Лінь	144. Передчуття	189. Смак
11. Безсилля	56. Ейфорія	100. Лукавство	145. Переляк	190. Сміх
12. Благоговіння	57. Екзальтація	101. Любов	146. Печаль	191. Смиренність
13. Благодатність	58. Екстаз	102. Лють	147. Пиха	192. Смукот
14. Благополуччя	59. Енергійність	103. Міра	148. Піднесення	193. Сором
15. Близькість	60. Ентузіазм	104. Милування	149. Підозрілість	194. Співчуття
16. Боль	61. Єдність	105. Милосердя	150. Підтримка	195. Співзвучність
17. Боязнь	62. Жорстокість	106. Надія	151. Плаксивість	196. Спокій
18. Буденність	63. Жага	107. Напруга	152. Повага	197. Справедливість
19. Вдячність	64. Жалість	108. Насолода	153. Подив	198. Сприйнятливність
20. Великодушність	65. Жаль	109. Настороженість	154. Подяка	199. Спущошеність
21. Велич	66. Жах	110. Натхнення	155. Покірність	200. Стомленість
22. Веселощі	67. Загроза	111. Небезпека	156. Поміркваність	201. Страждання
23. Відвага	68. Задоволеність	112. Невинність	157. Помста	202. Страх
24. Вдвергість	69. Задриість	113. Незворушність	158. Порожнеча	203. Стурбованість
25. Відданість	70. Завзятість	114. Невдоволення	159. Потворство	204. Суєта
26. Відкритість	71. Закоханість	115. Невпевненість	160. Похмурість	205. Сум
27. Відповідальність	72. Занепокоєння	116. Недовіра	161. Почесті	206. Сумнів
28. Відраза	73. Завзяття	117. Незавершеність	162. Правога	207. Сум'яття
29. Відстороненість	74. Заклопотаність	118. Незадоволеність	163. Презирство	208. Суперництво
30. Відчай	75. Залежність	119. Незручність	164. Привітність	209. Супротив
31. Відчуженість	76. Засмучення	120. Ненависть	165. Прив'язаність	210. Схвильованість
32. Віра	77. Замішання	121. Необхідність	166. Пригніченість	211. Такт
33. Виключність	78. Засудження	122. Непотрібність	167. Приголомшеність	212. Теплога
34. Влада	79. Захват	123. Неприязнь	168. Приниження	213. Тривога
35. Вознесеність	80. Захищеність	124. Несамовитість	169. Приреченість	214. Туга
36. Впевненість	81. Захоплення	125. Нетерпіння	170. Прихильність	215. Турбота
37. Врівноваженість	82. Заціпеніння	126. Неуважність	171. Провина	216. Умиротворення
38. Втома	83. Зацікавленість	127. Нехтування	172. Прозріння	217. Упередженість
39. Гармонія	84. Збентеження	128. Ніжність	173. Просвітлення	218. Урочистість
40. Героїзм	85. Збудження	129. Ніяковість	174. Пропіріччя	219. Хвилювання
41. Гидливість	86. Зверхність	130. Низькість	175. Пустощі	220. Холодність
42. Гідність	87. Здивування	131. Ностальгія	176. Радість	221. Царственність
43. Гнів	88. Зібраність	132. Нудьга	177. Ревнощі	222. Цікавість
44. Голод	89. Злість	133. Обережність	178. Розгубленість	223. Цинізм
45. Гордість	90. Зловтіха	134. Обов'язок	179. Роздрачування	224. Честь
				225. Щастя

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку дієвих засобів психологічної діагностики та розвитку емоційного компоненту діалогічної взаємодії педагогів.

Література

1. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В.П.Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-Еврознак, 2009. - С.760.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер,2011. – 461 с.
4. Марк Аврелий. Наедине с собой. Размышления. Перевод с древнегреческого. – Киев-Черкасс. – 1993. – С.43.
5. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. —288 с.
6. Психологія. Підручник для педагогічних ВУЗів. За ред. Г.С.Костюка. Вид-во «Радянська школа». - К.: 1968. – С.334.
7. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. / В.В. Рибалка / Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 529, [1] с.
8. Таранов П.С. Философия изнутри. Том 1. , М., «Острожье». – 1996. – С.186.
9. Толстой Л.Н. Круг чтения: Избранные, собранные и расположенные на каждый день Л.Толстым мысли многих писателей об истине, жизни и поведении. Т.1 . – М.: Политиздат, 1991. – С.186, 450.
10. Фрейджер, Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейджер, Джеймс Фейдимен; [пер. с англ.]. – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.

11. *Фромм Э.* Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.

Едуард Помиткін

ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА З УЧНЕМ ЯК ОЗНАКА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Розкрито психологічний зміст емоційного-почуттєвого компоненту взаємодії педагога з учнем, висвітлено специфіку його розвитку. Наведено авторський перелік емоційно-почуттєвих станів особистості, врахування яких має сприяти розширенню традиційних уявлень про спектр емоцій у процесі діалогічної взаємодії.

Эдуард Помыткин

ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЧУВСТВЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПЕДАГОГА С УЧЕНИКОМ КАК ПРИЗНАК ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Раскрыто психологическое содержание эмоционального компонента взаимодействия педагога с учеником, освещена специфика его развития. Приведен авторский перечень эмоционально-чувственных состояний личности, учитывание которых должно способствовать расширению традиционных представлений о спектре эмоций в процессе диалогического взаимодействия.

EMOTIONALLY and PERCEPTIBLE CO-OPERATING of TEACHER With STUDENT AS SIGN of SPIRITUAL CULTURE

Psychological maintenance is exposed emotional-perceptible the component of co-operation of teacher with a student, the specific of his development is reflected. An author list is resulted emotionally perceptible the states of

personality, the account of which must be instrumental in expansion of traditional pictures of spectrum of emotions in the process of dialogic co-operation.

Відомості про автора

	Помиткін Едуард Олександрович
	доктор. психол. н., професор
	Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлінського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125); д.592-55-65, моб.8097-684-92-91
	E-mail: ippoo@mail.kar.net